

משה שוקד ושלמה דשן (עורכים) דור התמורה: שינוי והמשכיות בעולמם של
יוצאי צפון אפריקה
ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1999. 281 עמודים.

שני העשורים המפרידים בין המהדורה הנוכחית המורחבת של דור התמורה לבין מהדורתו הראשונה מציבים את התיזה המרכזית של הספר במבחן הזמן הדחוס שעברה החברה הישראלית משלהי שנות השבעים ועד היום. כפי שהמחברים מרמזים כבר במבוא למהדורה המורחבת, חשיבותו של הפרסום הנוכחי הינה בהתבוננות רטרוספקטיבית במסמך האנתרופולוגי הראשון המתעד את גישתם החדשנית דאו להבנת תהליכי השתלבותה של יהדות צפון אפריקה בישראל.

שוקד ודשן מגדירים את ייחודה של גישתם על-ידי הנגדתה ל"גישות מדעיות מקובלות, שניסו להסביר תהליכי שינוי של תרבות באמצעות מושגים פשטניים כוללניים, כגון 'אקולטורציה', 'מודרניזציה' או 'סקולריזציה'" (ע' 16). באמצעות סדרה של עבודות-שדה בשיטת התצפית המשתתפת, שרובן נערכו בין השנים 1965 ל-1969, המחברים מבקשים לבסס את גישתם תוך הצגה קולחת, בהירה ומעניינת של חיי הקהילה הצפון-אפריקאית בישראל. התוספת למהדורה המורחבת כוללת מחקרים מאוחרים יותר ופרק המבוסס על ביקורו של דשן בגרבה.

נקודת-המוצא לסקירה זו הינה התבוננות הקשרית הבוחנת את תרומתה של העבודה בהקשר של זמן הופעתה. לפיכך, דומה שתרומתו הייחודית של מסמך אתנוגרפי זה הינה בעצם הערעור על אתוס כור-ההיתוך שרווח בסוציולוגיה הישראלית דאו. כחלופה להנחות-המקרו הגורפות של סוציולוגיית "כור-ההיתוך", שוקד ודשן מציעים ניתוח אתנוגרפי עשיר הנטוע בתרבותה המקומית ובהיסטוריה הייחודית של עליית יהודי צפון אפריקה. התמקדותם במשמעות הייחודית של ניואנסים תרבותיים ופרקטיקות שגרתיות אפשרה למחברים להאיר באור חדש כמה מהנחותיו של השיח המודרניסטי כגון התפוררות המסגרות המסורתיות, תהליך החילון ונטישתם של סמלים דתיים הכרוכים במעבר מחברה "מסורתית" ל"מודרנית". ברוח זו, דשן טוען כי שינויים סמליים בפרקטיקה הדתית, ששימשו כמכניזמים לגיטימיים ואפשרו גמישות ואדפטציה במהלך ההיסטוריה היהודית ככלל, לא היוו אינדיקציה לנטישת הדת בכללותה בקרב יוצאי צפון אפריקה.

בהתחקותם אחר התמורות בחייה של קהילת צפון אפריקה, המחברים מבקשים להדגיש את המשכיותם של חיי הקהילה, המסורת והדת (שכללה הוצאה-לאור של כתבי קודש בקרב יוצאי טוניסיה). במבט לאחור, מסמך אתנוגרפי זה שופך אור נוסף על הרקע שמתוכו צמחה תנועת ש"ס כתנועה עממית בעלת צביון מסורתי דתי. דשן מסביר, בפרק המופיע במהדורה החדשה, כי בדיעבד, צעירי ש"ס, שמחד גיסא עברו חברות אשכנזי בישיבות ליטאיות ומאידך גיסא חוו את דחייתו של הממסד האשכנזי אותם, עברו במקרים רבים תהליך של ניכור והתרחקות ממסורת אבותיהם ובמקביל חיפוש אחר בית רוחני חדש. היסוד הדתי, מכל מקום, היה חיוני להצלחתה של התנועה וצמח על קרקע פורייה המתועדת בעבודה זו.

אולם סימנים המבשרים על עוצמת הקונפליקט העדתי נעדרים בדרך-כלל מהניתוח המוצע. השתקפותו של השסע העדתי ביחסי-הכוחות בחברה הישראלית לא זכה בהבלטה

בעבודה זו, הנשענת במידה ניכרת על הגישה הפונקציונלית-הסטרוקטורלית. לפיכך נדחק בניתוח מקומו של ההיבט הקונפליקטואלי בהקשר הבין-עדתי לטובת גישה קונסנזואלית המבשרת את איחוי הצפוי של השסע העדתי. ביטוי מפורש לכך ניתן למצוא במאמרו של דשן בפרק השנים-עשר. בפרק זה, דשן מזהה דעיכה בשימוש בסמלים וברטוריקה עדתית בתעמולת הבחירות של 1969 לטובת ניסוחם של צרכים חברתיים במונחים של מדיניות רווחה. הוא מעריך כי הקונפליקט העדתי יושטש עם התגבשותן של קבוצות-אינטרסים מעורבות (בין-עדתיות), שיהיו חלק ממגמה כללית בחברה הישראלית הצועדת לקראת "...פירוק העדתיות כגורם ראשי שמארגן את החברה בישראל" (ע' 168). מחקר זה אינו נעדר דילמות אתנוגרפיות טיפוסיות כגון: יחסי חוקר-נחקר, אובייקט-סובייקט, מרחק-קרבה, השתתפות-התבוננות וכדומה. משמעותן הייחודית של דילמות אלה בהקשר הישראלי נידונה במאמרו של דשן בפרק השלישי. מנקודת-מבט פוסט-קולוניאלית נתפס השיח האנתרופולוגי עצמו, במתכונת עבודת-השדה הקונוונציונלית, כשיקוף נוסף של קולוניאליזם תרבותי המכונן את השסע התפיסתי בין מערב ללא-מערב או בין מערב למזרח (אליבא דאדוארד סעיד). בהקשר הנידון, המציאות הישראלית יוצקת תוכן ייחודי לדילמה המעוגנת בדיכוטומיה העדתית: אנתרופולוגים ממוצא אשכנזי, המחברים למסורת המדעית של המערב הגדול, מתבוננים בקהילה המוגדרת כמזרחית וכמסורתית. מניעיהם של האנתרופולוגים, מיקומם הסוציו-אקונומי, קהל-היעד שהמחקר מכון אליו, כמו גם גוף-הידע שאליהם מחוברים וכן אופני הניתוח ותוכנם, נותרים בדרך-כלל חתומים לפני הנחקרים. השסע העדתי מתגלם, איפוא, אף כסיפור המסגרת עצמו.

אולם במסגרת של מגבלות השיח הללו ובהקשר ההיסטורי הנתון, המחברים מתמודדים עם סוגיות אלה באופן רפלקסיבי, רגיש וביקורתי. למשל, מאמרו של שוקד בפרק השלישי, הדן בדילמות הכרוכות בגבול ההשתתפות, ביסוד המניפולטיבי בתצפית המשתתפת בהקשר הנידון, ביחסי-הכוחות בין האנתרופולוג לנחקר וכדומה, בולט בסגנונו האישי, האמפתי והגלוי, המהווה כשלעצמו משב-רוח רענן בסגנונו, ולא רק במהותו. אין זה מפתיע, איפוא, כי דווקא עבודה אתנוגרפית הכרוכה במעורבות אישית ונטועה במקומי ובייחודי אינה מצטרפת לקנן של סוציולוגיית כור-ההיתוך.

נסים מזרחי

האוניברסיטה העברית